



AKADEMİK TOFIQ HACIYEVİN HƏYAT VƏ FƏALİYYƏTİ

Türk dünyasının görkəmli alimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, “Şöhrət” ordenli, Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürk Dil, Tarix və Kültür Qurumunun fəxri üzvü, akademik Tofiq Hacıyev 1936-cı il mayın 1-də Cəbrayıl rayonunun Soltanlı kəndində anadan olmuş, orta təhsili həmin kənd məktəbində aldıqdan sonra 1953-cü ildə ali təhsil üçün Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indi Bakı Dövlət Universiteti) Filologiya fakültəsini seçmişdir. Təhsil illərində istedadı ilə həmyaşıdlarından seçilən T.Hacıyev 1958-ci ildə Filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, aspiranturada saxlanmışdır. Bundan sonrakı ömrünü elmə həsr etmiş, dilçiliyin dialektologiya, dil tarixi, ədəbi dil, türkologiya, üslubiyyat, nitq mədəniyyəti və ədəbi tənqid sahələrinə dair bir-birindən dəyərli əsərlər yazaraq, türk dilçiliyini zənginləşdirmişdir.

Alim elmi yaradıcılığa dilçiliyin dialektologiya sahəsi ilə başlamışdır. 1962-ci ildə «Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsi» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Gənc alim ilk tədqiqatında dialektoloji terminlər sırasına keçid şivəni də əlavə etmiş, onun mahiyyətini açıqlamış və Cəbrayıl şivəsinin keçid xarakterli olmasını müəyyənləşdirmişdir. Onun qənaətinə görə, qərb və cənub ləhcələrinin sərhədləri bu şivədə başa çatır, buna görə də Cəbrayıl şivəsində hər iki ləhcənin xüsusiyyətləri işlənməkdədir. Bu fikri görkəmli dialektoloq, akad. M.Şirəliyev və digər mütəxəssislər elmi yenilik kimi qəbul etdilər. Bundan sonra dialektologiyada keçid şivələr anlayışı geniş şəkildə işlənməyə və tədqiq olunmağa başlandı.

T.Hacıyev 1962–1967-ci illərdə M.F.Axundov adına Pedaqoji Dillər İnstitutunda əvvəlcə müəllim, sonra dosent (1965-ci ildən) işləmiş, 1968-ci ildən pedaqoji fəaliyyətini Azərbaycan Dövlət Universitetində davam etdirmişdir. 1969-cu ildə «XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili» mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etmiş, 1971-ci ildə isə professor elmi adına layiq görülmüşdür. 1984-cü ildən ömrünün sonuna qədər BDU-nun Türkologiya kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Bu illər ərzində türkologiyanın tədrisi və milli kadrların hazırlanmasında onun mühüm xidmətləri olmuşdur. Eyni zamanda 30-a qədər dərslək, monoqrafiya, 500-dən artıq elmi və publisistik məqalə yazmışdır.

T.Hacıyev elmi yaradıcılığa dilçi-dialektoloq kimi başlasa da, daha çox dil tarixi və ədəbi dil məsələlərini tədqiq etmişdir. 1976-cı ildə alimin «Azərbaycan ədəbi dili tarixi» kitabının birinci hissəsi çap olunub. Kitabda öncə xalqımızın və dilimizin tarixi ilə bağlı mövcud saxta, qondarma fikirlər təkzib olunur, tarixi mənbələr və faktlar əsasında Azərbaycan ərazisində ən qədim dövrlərdən türk tayfalarının yaşaması sübuta yetirilir. Qeyd olunur ki, II minilliyin əvvəllərində oğuz-səlcuqların regiona yürüşü yerli əhalinin mövqeyini gücləndirmişdir. Bəzi alimlər buna etiraz etsələr də, alimin tutarlı faktları qarşısında arqumentlərinin zəif olmasını görüb geri çəkilməmişlər. Bundan əlavə, ədəbi dillə bağlı «XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili» (1977), «Azərbaycan dili tarixi» (1983 – K.Vəliyevlə həmmüəllif), «Azərbaycan ədəbi dili tarixi» (II hissə – 1987), «Azərbaycan dili» (1993 – Z.Budaqova ilə şərikli), «Azərbaycan ədəbi dili tarixi» (1991 – şərikli) kimi monoqrafiya və dərs vəsaitlərinin müəllifi olmuşdur. 2012-ci ildə «Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi» dərsliyi təkmilləşdirilmiş şəkildə iki cildə nəşr olundu. Alim əvvəlki fikirlərini daha da dərinləşdirərək, yazıya qədərki dil faktlarından çıxış etmiş, Azərbaycan-türk xalq dilinin e.ə. II minillikdən formalaşmağa başlaması fikrini irəli sürmüşdü. Hazırda bu fikirlər elmi ictimaiyyət tərəfindən müdafiə olunur, tədqiqatlar bu istiqamətdə aparılır.

Klassiklərimizin dili-üslubu ilə bağlı «Satira dili» (1975), «Yazıçı dili və ideya-bədii təhlil» (1979), «Molla Nəsrəddinin dili və üslubu» (1983), «Füzuli: dil sənətkarlığı» (1994) kitabları və onlarla məqalələri tarixi üslubiyyat sahəsində ən qiymətli nümunələrdir.

Müstəqillik illərində T.Hacıyev ümumtəhsil məktəbləri üçün proqram və dərsliklərin hazırlanmasında təşkilatçı və müəllif kimi iştirak etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə yeniləşdirilmiş «Orta ümumtəhsil məktəblərinin V–XI sinifləri üçün türk dili proqramı» (1993) çap olunmuşdur. İlk dəfə orta məktəblər üçün «Türk dili» IX sinif üçün (1994 – şərikli), «Türk dili» X–XI siniflər üçün (şərikli) dərslikləri nəşr edilmişdir. Bu dərsliklər 1997–1998, 2000, 2004, 2005, 2009-cu illərdə «Azərbaycan dili» adı ilə təkrar çap olunmuş, hazırda orta məktəblərdə dərslik kimi istifadə olunmaqdadır.

T.Hacıyev təkcə dilçiliklə deyil, eyni zamanda ədəbiyyat məsələləri ilə məşğul olmuşdur. Onun «Sabir: qaynaqlar və sələflər» (1980), «Şeirimiz, nəsrimiz, ədəbi dilimiz, düşüncələrimiz » (1999), «Üzeyir Hacıbəylinin bədii dili» (2014) kitabları, «Türk dünyası ədəbiyyatı tarixi» (30 cildə – Ankara), «Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası» (1996), «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» (6 cildə – 2004) kitablarında, ali məktəblər üçün hazırlanmış «Azərbaycan sovet ədəbiyyatı» (1998) dərsliyində həmmüəllif kimi iştirakı onun zəngin filoloji yaradıcılığından xəbər verir.

«Dədə Qorqud kitabı» abidəsinin, alimin öz təbiri ilə desək, «Ana kitabımız»ın nəşri, tədqiqi və təbliği onu daim düşündürmüşdür. «Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncələrimiz» (1999) və «Dədə Qorqud kitabı: tariximizin ilk yazılı dərsliyi» (2014) monoqrafiyalarında, «Dədə Qorqud kitabı» (ensiklopedik lüğət – 2004), «Dədə Qorqud dünyası» (2004), «Qorqud ədəbiyyatı» (2004), «Kitabi-Dədə Qorqud» (əslə və sadələşdirilmiş mətn – 2004) kitablarında, eləcə də müxtəlif illərdə respublikamızda və xaricdə nüfuzlu toplularda çap olunmuş 30-dan artıq məqaləsində abidənin yazılma tarixi, coğrafi koordinatları, oğuzların mənşəyi, dövlət quruluşu, kulturu və dili ilə bağlı bir çox mübahisəli məsələlər tam elmi həllini tapmışdır. Bu tədqiqatlar respublikamızda «qorqud-şünaslığın» formalaşmasında və inkişafında, abidə ilə bağlı araşdırmaların intensivləşməsində mühüm rol oynamışdır.

T.Hacıyev Azərbaycan Respublikasının Maarif naziri vəzifəsində (1993) işləmiş, 1999-cu ildə Əməkdar elm xadimi adına layiq görülmüşdür. İstər sovet dönməsində, istərsə də müstəqillik illərində respublikamızda və xaricdə beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda dilçiliyimizi ləyaqətlə təmsil etmişdir.

Sovet dönməsində Kişinyov, Odessa, Nalçik, Tbilisi, Moskva, Alma-Ata, Düşənbə, Nukus, Bişkek, Ufa və b. şəhərlərdə keçirilən ümumittifaq konfranslarda maraqlı məruzələrlə çıxış etmişdir. Müstəqillik illərində Kayseri (1990), Tehran (1993, 1995), Antalya (1993), Bakı (1992, 1994, 1996, 2014), Ankara (1996, 1997, 2002), Urmiya (1997), Bursa (1996), Konya (1998), Təbriz (1998), İzmir (2000), Tirana (2013) və başqa şəhərlərdə keçirilən beynəlxalq konfranslarda məruzələri rəğbətlə qarşılanmışdır.

Tofiq Hacıyevin tərcümə sahəsində də fəaliyyəti uğurlu olmuşdur. Türk dünyasının nadir əsərlərindən olan B.Serebrennikov və N.Hacıyevanın «Türk dillərinin müqayisəli tarixi qrammatikası» (2002), Murad Adcinin «Qıpçaq çölünün yovşanı» (1997) və «Dünya və türk: munis tariximiz» (2006), Mikayıl Bastunun «Şan qızı» dastanı və poetikası» (2005), İbn Mühənnanın «Hilyətül-insan və həlbətül lisan» (İnsanın bəzəyi və dilin sahəsi) (2006) əsərlərini ana dilimizə tərcümə etmişdir. Atatürk Dil Qurumu B.Serebrennikov və N.Hacıyevanın məlum «qrammatika» kitabının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, T.Hacıyevin tərcüməsində türk nüsxəsini Ankarada nəşr etmişdir. Bunları yalnız tərcümə əsərləri kimi qiymətləndirmək düzgün olmazdı, hər bir kitaba

yazılan geniş ön söz və şərhlərdə alim mənbələrdən çıxış edərək türk dillərinin tarixi və mənşəyi ilə bağlı qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirmişdir.

Tofiq Hacıyev 2001-ci ildə AMEA-nın müxbir üzvü seçilmiş, 2009-cu ildə «Şöhrət» ordeni ilə təltif

olunmuşdur. Pedaqoji və elmi fəaliyyətlə yanaşı, respublikamızın ictimai həyatında fəal iştirak etmiş görkəmli alim Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasında filologiya üzrə Ekspert Şurasının (2007–2012) və dilçilik üzrə Əlaqələndirmə Şurasının (2008–2014) sədri olmuşdur. Eyni zamanda Yazıçılar Birliyinin, Dövlət Dil Komissiyasının və Milli Məclisdə Toponimiya Komissiyasının üzvü, «Türkologiya» və «Dədə Qorqud» məcmuələrinin baş redaktoru kimi fəaliyyət göstərmişdir.

T.Hacıyev sağlığında ədəbi məktəb yaratmış alimlərdəndir. Onun rəhbərliyi ilə 6 filologiya elmlər doktoru, 30-a yaxın fəlsəfə doktoru dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. Bu gün Tofiq Hacıyev məktəbinin yetirmələri: AMEA-nın müxbir üzvü N.Cəfərov, professorlar: E.Əzizov, R.Əskər, dosentlər: G.Vəliyeva, Q.Abdullayeva, S.Sadıqova və başqaları dilçiliyimizi inkişaf etdirirlər.

Tofiq Hacıyev 1995-ci ildən Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürk Dil, Tarix və Kültür Qurumunun fəxri üzvü idi. Elmi və ictimai fəaliyyətinə görə 1998-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin «Ləyaqət nişanı» ilə təltif olunmuşdur. Türkiyə Atatürk Kültür Qurumunun hazırladığı 30 cildlik «Türk dünyası ədəbiyyatı tarixi»nin müəlliflərindən idi. Türkiyənin Sənətçilər və Yazarlar Vəqfinin 2002-ci il üzrə «Türk dünyasına xidmət» medalı ilə mükafatlandırılmışdı. 2004-cü ilin mayında Qaraman Türk Dili mükafatına, həmin ilin iyulunda isə Atatürk Dil Qurumunun Üstün Hizmət Baratına layiq görülmüşdü.

Tofiq Hacıyev 2013-cü ildə AMEA Dilçilik İnstitutuna direktor vəzifəsinə təyin olunmuş, 2014-cü ildə isə AMEA-nın həqiqi üzvü seçilmişdir.

Görkəmli türkoloq 2015-ci il noyabrın 27-də dünyasını dəyişmiş, II Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Akademik T.Hacıyevin əzizi xatirəsi onu sevənlərin, həmkarlarının və tələbələrinin qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

Fikrimi tanınmış dilçi alimin ana dilimizin tarixi və inkişaf yolu haqqında poetik və poetik olduğu qədər də elmi olan aşağıdakı sözləri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm: “Dilimiz “Qar üstünə qan dammış kimi al yanaqlım” təşbehindən bəri, “Gördüm” və “Görmədim” fəlsəfi təsdiq və inkarından “El bilir ki, sən mənimsən” Vətən sevgisinə, “Qalib gələcəkmi dünyada kamal” bəşəri sualına qədər uzun və uğurlu bir yol keçib. Bu yol sonsuzluğa üz tutub... Bu yolun sahibləri bizik!”¹

Elçin Məmmədov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı Dövlət Universiteti

¹ <http://static.bsu.az/w15/T.Hacıyev%20-%20kitab%20nəşriyyat-2016.pdf>